

دانشگاه پیام نور
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان‌شناسی

عنوان پایان‌نامه
بررسی متن‌شناسی و جنبه‌های کاربردشناسی
زیارت‌نامه امام رضا علیه السلام با نگاهی خاص به نظریه کنش‌گفتار

پایان‌نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته زبان‌شناسی همگانی

مؤلف

مهدی رجب‌زاده

استاد راهنما

محمد رضا پهلوان‌نژاد

شهریور ۸۷

صلاة الاضلاع

دانشگاه پیام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان شناسی

عنوان پایان نامه

بررسی متن شناسی و جنبه های کاربردشناسی

زیارت نامه امام رضا علیه السلام با نگاهی خاص به نظریه کنش گفتار

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان شناسی همگانی

مؤلف

مهدی رجبزاده

استاد راهنما

محمد رضا پهلوان نژاد

استاد مشاور

محمد رضا فخر روحانی

شهریور ۸۷

تقدیر و تشکر

اللَّهُمَّ ارِنِي الطَّاعَةَ الرَّشِيكَةَ وَالْغُرَّةَ الْحَمِيكَةَ

پروردگارا!

سرچشمه فضلی و چه سخاوتمندانه از دریای بی‌ساحل معرفتت برخوردارم نمودی.

ایزدا!

یاریم کن تا بعد از این نیز بر خوان کرم و دانشت میهمان گردم که تو مهربان‌ترین میزبانانی.

سپاست می‌گویم و خالصانه برآستان مقدست سجده شکر می‌گذارم.

و بدین‌وسیله زحمات بی‌شائبه استاد راهنما محترم جناب آقای دکتر محمدرضا پهلوان‌نژاد که

در طی گردآوری این پایان‌نامه مشوق و راهنمایم بوده‌اند، را ارج می‌نهم و از تلاش‌های پیگیر و

دلسوزانه استاد مشاور محترم آقای دکتر محمدرضا فخرروحانی قدردانی می‌نمایم. از جناب

آقای دکتر بهمن زندی و سرکار خانم دکتر بلقیس روشن که زحمت داوری این پایان‌نامه را

متقبل شدند، بی‌نهایت سپاس گزارم.

همچنین از کارکنان و پژوهشگران کتابخانه آستان قدس رضوی به ویژه سرکار خانم نظرکرده که

خالصانه مرا همراهی نمودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

صمیمانه‌ترین سپاس‌ها را تقدیم می‌کنم به پدر و مادر بزرگوام که در تمام دوران تحصیل مشوقم

بودند و همسر مهربانم که در انجام این پژوهش همواره یاورم بود.

امید آن‌که به یاری ایزد متعال گامی هر چند کوچک در جهت اعتلای علمی کشور عزیزم برداشته

باشم.

مهدی رجب زاده

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار.....
۴	فصل اول: مقدمه و کلیات.....
۵	مقدمه.....
۵	۱-۱- فرضیه‌های تحقیق.....
۵	۲-۱- اهداف تحقیق.....
۶	۳-۱- فلسفه زبان.....
۸	۴-۱- گفتمان و تحلیل گفتمان.....
۸	۱-۴-۱- گفتمان.....
۱۰	۲-۴-۱- تحلیل گفتمان.....
۱۱	۱-۲-۴-۱- عمده‌ترین نظریه‌های زبان‌شناختی موثر در پیدایش تحلیل گفتمان.....
۱۱	۱-۱-۲-۴-۱- ساختار گرایی.....
۱۳	۲-۴-۱-۲-۱- زایاگشتاری.....
۱۴	۳-۱-۲-۴-۱- نظریه تلویحی گرایس.....
۱۸	۴-۱-۲-۴-۱- نظریه قوم‌نگاری گفتار هایمز.....
۲۰	۵-۱-۲-۴-۱- نظریه کنش‌های گفتار.....
۲۱	۵-۱- زبان دین.....
۲۳	۵-۱-۱- متون مختلف دینی در مذهب شیعه.....
۲۳	۵-۱-۱- قرآن.....
۲۴	۵-۱-۲- نهج‌البلاغه.....
۲۶	۵-۱-۳- صحیفه سجادیه.....
۲۶	۵-۱-۴- زیارت‌نامه‌ها.....
۲۸	۵-۱-۴-۱- تاریخچه زیارت‌نامه‌ها.....
۲۸	۵-۱-۴-۱- انواع زیارت‌نامه‌ها.....

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۲۸	۵-۱-۴-۲-۱- انواع زیارت‌نامه‌ها از لحاظ عنوان.....
۲۹	۵-۱-۴-۲-۲- انواع زیارت‌نامه‌ها از لحاظ محتوی.....
۳۰	۵-۱-۴-۲-۳- انواع زیارت‌نامه‌ها از لحاظ راوی.....
۳۱	۵-۱-۴-۳- اسناد موجود درباره زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام.....
۳۲	۵-۱-۴-۴- مهم‌ترین موضوعات مطرح شده در زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام.....
۴۵	فصل دوم: بنیان‌های نظری و پیشینه.....
۴۶	مقدمه.....
۴۷	۱-۲- بنیان‌های نظری کنش‌گفتار.....
۴۷	۱-۲-۱- ویتگنشتاین.....
۴۸	۱-۲-۱-۱- ویتگنشتاین متقدم.....
۵۰	۱-۲-۱-۲- ویتگنشتاین متاخر.....
۵۲	۱-۲-۲- آستین.....
۵۴	۱-۲-۱-۲- آستین و نظریه جملات کنشی.....
۶۰	۱-۲-۲- تعریف جدید آستین از نظریه کنش‌گفتار.....
۶۹	۱-۲-۳- سرل.....
۷۲	۱-۲-۳-۱- انواع کنش‌های گفتاری از دیدگاه سرل.....
۷۳	۱-۲-۳-۱-۱- کنش اظهاری.....
۷۳	۱-۲-۳-۱-۲- کنش تعهدی.....
۷۳	۱-۲-۳-۱-۳- کنش عاطفی.....
۷۴	۱-۲-۳-۱-۴- کنش ترغیبی.....
۷۴	۱-۲-۳-۱-۵- کنش اعلامی.....
۷۴	۱-۲-۲- بنیان‌های نظری انسجام.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷۷	۱-۲-۲- انسجام دستوری.....
۷۷	۱-۲-۲-۱- ارجاع (هم ارجاعی).....
۷۸	۱-۲-۲-۱-۱- ارجاع شخصی.....
۷۸	۱-۲-۲-۲-۱- ارجاع اشاری.....
۷۸	۱-۲-۲-۳-۱- ارجاع مقایسه‌ای.....
۷۹	۱-۲-۲-۲-۱-۲- جانشینی.....
۸۰	۱-۲-۲-۳-۱- حذف.....
۸۱	۱-۲-۲-۳-۱-۱- حذف اسمی.....
۸۱	۱-۲-۲-۳-۲-۱- حذف فعلی.....
۸۲	۱-۲-۲-۳-۳-۱- حذف بندی.....
۸۲	۱-۲-۲-۴-۱- پیوند (ربط).....
۸۳	۱-۲-۲-۴-۱-۱- پیوند افزایشی.....
۸۳	۱-۲-۲-۴-۲-۱- پیوند نقیضی.....
۸۳	۱-۲-۲-۴-۳-۱- پیوند زمانی.....
۸۳	۱-۲-۲-۴-۴-۱- پیوند عالی.....
۸۴	۱-۲-۲-۴-۵-۱- پیوند شرطی.....
۸۴	۱-۲-۲-۲- انسجام واژگانی.....
۸۵	۱-۲-۲-۱- تکرار.....
۸۵	۱-۲-۲-۱-۱- تکرار عین واژه.....
۸۵	۱-۲-۲-۲-۱- آمدن واژه هم معنی یا نزدیک از لحاظ معنایی.....
۸۶	۱-۲-۲-۳-۱- آمدن واژه فراگیر (شمول معنایی).....
۸۶	۱-۲-۲-۴-۱- آمدن واژه عام.....
۸۷	۱-۲-۲-۵-۱- با هم آیی.....

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۸۸	فصل سوّم : تجزیه و تحلیل داده‌ها
۸۹	مقدمه
۸۹	۳-۱- شیوه انجام تحقیق
۹۰	۳-۱-۱- بررسی کنش‌های گفتاری زیارت‌نامه
۹۰	۳-۱-۱-۱- بخش اول زیارت‌نامه
۹۲	۳-۱-۱-۲- بخش دوّم زیارت‌نامه
۹۳	۳-۱-۱-۳- بخش سوّم زیارت‌نامه
۹۵	۳-۱-۱-۴- بخش چهارم زیارت‌نامه
۹۶	۳-۱-۱-۵- بخش پنجم زیارت‌نامه
۹۷	۳-۱-۱-۶- بخش ششم زیارت‌نامه
۹۸	۳-۱-۱-۷- بخش هفتم زیارت‌نامه
۱۰۰	۳-۱-۲- بررسی عوامل انسجامی زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام
۱۰۰	۳-۱-۲-۱- بررسی عوامل انسجامی بخش اول
۱۰۲	۳-۱-۲-۲- بررسی عوامل انسجامی بخش دوّم
۱۰۳	۳-۱-۲-۳- بررسی عوامل انسجامی بخش سوّم
۱۰۴	۳-۱-۲-۴- بررسی عوامل انسجامی بخش چهارم
۱۰۶	۳-۱-۲-۵- بررسی عوامل انسجامی بخش پنجم
۱۰۷	۳-۱-۲-۶- بررسی عوامل انسجامی بخش ششم
۱۰۸	۳-۱-۲-۷- بررسی عوامل انسجامی بخش هفتم

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱۰	فصل چهارم : بحث و نتیجه‌گیری
۱۱۱	خلاصه مباحث گذشته
۱۱۲	یافته‌های تحقیق
۱۱۲	۴-۱- نتایج بدست آمده از بررسی کنش‌های گفتاری به کار رفته در متن
۱۱۴	۴-۲- نتایج بدست آمده از بررسی عوامل انسجامی به کار رفته در متن
۱۱۶	پیشنهادات
۱۱۷	منابع
۱۲۰	ضمایم

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۳-۱: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در بخش اول.....	۹۱
جدول ۳-۲: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در بخش دوم.....	۹۳
جدول ۳-۳: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در بخش سوم.....	۹۴
جدول ۳-۴: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در بخش چهارم.....	۹۵
جدول ۳-۵: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در بخش پنجم.....	۹۶
جدول ۳-۶: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در بخش ششم.....	۹۷
جدول ۳-۷: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در بخش هفتم.....	۹۸
جدول ۳-۸: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش اول زیارت‌نامه.....	۱۰۰
جدول ۳-۹: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش دوم زیارت‌نامه.....	۱۰۲
جدول ۳-۱۰: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش سوم زیارت‌نامه.....	۱۰۳
جدول ۳-۱۱: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش چهارم زیارت‌نامه.....	۱۰۵
جدول ۳-۱۲: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش پنجم زیارت‌نامه.....	۱۰۶
جدول ۳-۱۳: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش ششم زیارت‌نامه.....	۱۰۷
جدول ۳-۱۴: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش هفتم زیارت‌نامه.....	۱۰۹
جدول ۴-۱: نوع و تعداد کنش‌های گفتاری در زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام.....	۱۱۲
جدول ۴-۲: جدول فراوانی و توزیع عوامل انسجامی در کل زیارت‌نامه.....	۱۱۴

فهرست نمودارها

صفحه

عنوان

نمودار ۱-۳: فراوانی هر یک از کنش‌های گفتاری در بخش اول.....	۹۲
نمودار ۲-۳: فراوانی هر یک از کنش‌های گفتاری در بخش دوم.....	۹۳
نمودار ۳-۳: فراوانی هر یک از کنش‌های گفتاری در بخش سوم.....	۹۵
نمودار ۴-۳: فراوانی هر یک از کنش‌های گفتاری در بخش چهارم.....	۹۶
نمودار ۵-۳: فراوانی هر یک از کنش‌های گفتاری در بخش پنجم.....	۹۷
نمودار ۶-۳: فراوانی هر یک از کنش‌های گفتاری در بخش ششم.....	۹۸
نمودار ۷-۳: فراوانی هر یک از کنش‌های گفتاری در بخش هفتم.....	۹۹
نمودار ۸-۳: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش اول.....	۱۰۰
نمودار ۹-۳: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش دوم.....	۱۰۲
نمودار ۱۰-۳: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش سوم.....	۱۰۴
نمودار ۱۱-۳: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش چهارم.....	۱۰۵
نمودار ۱۲-۳: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش پنجم.....	۱۰۶
نمودار ۱۳-۳: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش ششم.....	۱۰۸
نمودار ۱۴-۳: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی بخش هفتم.....	۱۰۹
نمودار ۱-۴: مقایسه تعداد کنش‌های مختلف گفتاری زیارت‌نامه.....	۱۱۲
نمودار ۲-۴: نمودار فراوانی و توزیع عوامل انسجامی در کل زیارت‌نامه.....	۱۱۳

چکیده

نظریه کنش گفتار یکی از مهم‌ترین نظریاتی است که بر دو حوزه فلسفه زبان و زبان دین تاثیر گذاشته است. آستین ارائه کننده این نظریه، کاربرد زبان برای انجام کارهایی از قبیل اعلام کردن، وعده دادن، اظهار داشتن، تهدید کردن و ... را کنش گفتار نامید. وی واحد ارتباط زبانی را کنش‌های گفتاری اعلام کرد، بدین معنی که ارتباط زبانی هنگامی اتفاق می‌افتد که گوینده، کنش گفتاری انجام دهد. جان سرل بر پایه این نظریه کنش‌های گفتاری را به پنج دسته تقسیم‌بندی کرد: کنش‌های اظهاری، اعلامی، تعهدی، ترغیبی و عاطفی.

در این پژوهش برای نخستین بار جنبه‌های متن‌شناسی و کاربردشناسی زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام به عنوان یک متن دینی و با نگاهی خاص بر نظریه کنش گفتار مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. از میان جنبه‌های متن‌شناسی این متن، کنش‌های گفتاری و عوامل انسجامی انتخاب گردید.

تحلیل کنش‌های گفتاری موجود بر اساس نظریه کنش گفتار آستین و سرل و نیز بر مبنای دسته‌بندی سرل انجام پذیرفته است.

در تحلیل کنش‌های گفتاری ابتدا کنش‌های گفتاری بکار رفته و نوع آن‌ها با تکیه بر نوع فعل‌های مورد استفاده، ساختار و بافت جملات تعیین شد و سپس تعداد و فراوانی هر یک از انواع کنش در بخش‌های مختلف متن و در کل زیارت‌نامه تعیین و مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌های تحقیق نشان داد از میان انواع کنش‌های گفتاری، بیش‌ترین کنش مورد استفاده مربوط به کنش‌های عاطفی و ترغیبی بوده ضمن آن که هیچ نوع کنش تعهدی در متن، بکار نرفته است.

در تحلیل عوامل انسجامی نیز ابتدا تعداد و نوع هر یک از عوامل انسجامی در هر یک از بخش‌ها و نیز در کل متن تعیین گردید. نتایج این بخش نشان داد که در زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام از میان تمام عوامل انسجامی تنها عامل جاننشینی مورد استفاده قرار نگرفته است. همچنین از میان عوامل انسجامی مورد استفاده بیش‌ترین فراوانی مربوط به عامل انسجامی ارجاع شخصی و کم‌ترین فراوانی مربوط به عامل انسجامی شمول معنایی می‌باشد. ضمن آن‌که پیوند شرطی و علی نیز فراوانی بسیار اندکی را به خود اختصاص داده‌اند.

کلید واژه‌ها: بررسی متن‌شناسی، نظریه کنش گفتار، آستین، سرل، عوامل انسجامی، زیارت‌نامه حضرت امام رضا

علیه السلام

پیش‌گفتار

زبان مهم‌ترین عامل ایجاد ارتباط و تکیه‌گاه اندیشه و ابزار بیان احساسات است. آدمی بر اساس شناختی که از مخاطب خود و درکی که از علایق و میزان اطلاعات او در زمینه‌ای خاص و دانش مشترک بین خود و مخاطب خویش دارد از این ابزار ارتباطی پیچیده به شیوه‌های متنوعی بهره می‌گیرد. ارتباط تنها بیان گزاره‌ها نیست. یک گزاره در حلاء چیزی را منتقل نمی‌کند برای ایجاد ارتباط باید گزاره‌ها با یک قدرت تأثیری بیان شود و برای این منظور از انواع خاصی از کنش‌ها استفاده می‌شود. مانند قول دادن، ترغیب کردن و ... که به این کنش‌ها، کنش‌های گفتاری^۱ می‌گوییم [اصطهباتانی ۵، ص ۳].

استراسن^۲ در مقاله درباره حکایت (۱۹۵۰) که نخستین مقاله‌ای است که درباره افعال گفتاری منتشر شده تأکید کرده است که تبیین جمله صرفاً با بررسی ساختار نحوی و دستوری زبانی آن، کار تام و تمامی نیست. بلکه عبارت‌های زبانی را باید برحسب این که فعل و رفتار گوینده‌اند نیز مطالعه کرد [سرل ۱۷، ص ۳۲].

آستین^۳ بنیان‌گذار نظریه افعال گفتاری نیز همه اظهارات زبانی را از مقوله فعل می‌داند. وی کنش‌های گفتاری را به عنوان واحد ارتباط زبانی معرفی می‌کند. بدین معنا که «ارتباط زبانی هنگامی تحقق می‌یابد که گوینده کنش گفتاری انجام دهد» [قائمی‌نیا ۲۸، ص ۶۹].

جان سرل^۴، شاگرد آستین که سهم به سزایی در گردآوری نظرات او و تدوین و بسط آن در قالب یک نظریه داشت نیز کنش‌های گفتاری را در پنج دسته طبقه‌بندی می‌کند که عبارتند از «کنش ترغیبی^۵»، «کنش عاطفی^۶»، «کنش اظهاری^۷»، «کنش تعهدی^۸» و «کنش اعلامی^۹».

ضرورت و اهمیت انجام این تحقیق از آن جهت است که جامعه شیعه به عنوان جامعه‌ای که در اکثر مواقع در اقلیت بوده و حتی گاه به شدت از سوی حاکمان روزگار خویش تحت فشارهای مختلف سیاسی و اجتماعی قرار داشته است علاوه بر شیوه‌های مستقیم، شیوه‌های غیرمستقیم مختلفی را نیز جهت تبلیغ آیین و همچنین بیان احساسات، آراء و نظرات خویش برگزیده است که از جمله آن‌ها می‌توان به دعا و زیارت‌نامه اشاره کرد. در این میان قرائت قرآن و خواندن نماز زیارت و قرائت زیارت‌نامه آن حضرت جزئی لازم و جدائی‌ناپذیر از زیارت و مکمل اعمال زیارتی میلیون‌ها زائر عاشقی است که همه ساله از بخش‌های مختلف ایران و خارج از کشور به عشق زیارت بارگاه

¹ Speech acts

² P.F. Strawson

³ J.L. Austin

⁴ Searle

⁵ Directive act

⁶ Expressive act

⁷ Representative act

⁸ Commissive act

⁹ Declarative act

ملکوتی حضرت امام رضا علیه السلام پای به آن جایگاه مقدس می‌گذارند تا از سرچشمه نور هشتمین ستاره امامت سیراب شوند.

در زمینه تحلیل متون زیارتی بر مبنای علم زبان‌شناسی تاکنون تحقیقی انجام نپذیرفته است. با این وجود تحقیقات اندکی در زمینه تحلیل کنش‌های گفتاری سایر متون انجام شده است. این رساله برای نخستین بار به تحلیل متن‌شناسی زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام به عنوان یک متن دینی و بر اساس نظریه معنایی کنش‌گفتار در حوزه تحلیل گفتمان می‌پردازد.

علاوه بر تحلیل کنش‌های مختلف گفتاری بکار رفته در متن که موضوع اصلی این پژوهش است تلاش شده است عوامل مختلف انسجامی بکار رفته در متن نیز به عنوان ابزارهای اصلی ایجاد متن مورد شناسایی و تحلیل قرار گیرند.

رویکرد این تحقیق رویکردی زبان‌شناختی است و روش کار نیز مبتنی بر روش تحلیل محتوی خواهد بود. بدین معنی که سعی شده است تحقیق به شیوه‌ای کاملاً تجربی صورت گیرد تا در صورت تکرار یا انجام آن توسط دیگران نتایج مشابهی بدست آید.

سوال‌های کلیدی که در این تحقیق به آن‌ها پرداخته خواهد شد عبارتند از:

۱- آیا نظریه کنش‌گفتار با زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام که متنی مذهبی است، قابل تطبیق است؟
۲- بسامد و نحوه کاربرد هر یک از انواع کنش‌های گفتاری در زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام به چه نحوی است؟

۳- آیا بسامد و نحوه کاربرد هر یک از کنش‌های گفتاری در ارتباط با اهداف زیارت‌نامه معنی‌دار است؟
علاوه بر این عوامل انسجامی بکار رفته در متن نیز مورد بررسی زبان‌شناختی و تحلیل آماری قرار خواهند گرفت. که در این ارتباط سوالات زیر مطرح می‌شوند:

۱- کدام یک از انواع مختلف عوامل انسجامی در زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام به کار رفته‌اند؟
۲- بسامد و نحوه توزیع هر یک از عوامل انسجامی بکار رفته به چه نحوی است؟
۳- آیا بسامد و نحوه توزیع عوامل انسجامی بکار رفته در ارتباط با اهداف زیارت‌نامه معنی‌دار است؟
پیکره زبانی مورد بررسی در این تحقیق کل زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه السلام است که در بردارنده ۱۱۱ جمله است و در قالب ۷ بخش تقسیم‌بندی شده است.

عوامل مورد بررسی شامل انواع کنش‌های گفتاری و عوامل انسجامی بکار رفته ابتدا در هر یک از بخش‌ها بصورت جداگانه و آنگاه بصورت کلی مورد بررسی و تحلیل قرار خواهند گرفت. جهت سهولت بررسی علاوه بر

تقسیم‌بندی اصلی و تمایز هفت‌گانه‌ای که در خود متن فوق صورت گرفته، بعضی از بخش‌ها بر اساس ویژگی-
های متفاوت مشاهده شده، به زیربخش‌هایی تقسیم‌بندی شده‌اند.

فصل اول

مقدمه و کلیات

مقدمه

نظریه کنش‌گفتار نظریه‌ای است که به حوزه فلسفه زبان تعلق دارد. از طرفی تحلیل کنش‌های-گفتاری که کار اصلی ما در این رساله است یکی از شاخه‌های تحلیل‌گفتمان است که ارتباط مفهومی بسیار نزدیکی با کاربردشناسی دارد. جهت درک هر چه بهتر و عمیق‌تر نظریه کنش‌گفتار، در این بخش ابتدا به معرفی گفتمان، شیوه تحلیل گفتمان، ارتباط، شباهت و تفاوت‌های گفتمان و کاربردشناسی پرداخته و پس از آن به معرفی شیوه انجام این تحقیق یعنی روش تحلیل محتوی خواهیم پرداخت.

۱-۱- فرضیه‌های تحقیق

در انجام این تحقیق فرضیات زیر متصور می‌باشد.

- ۱- نظریه کنش‌گفتار مطرح شده از سوی آستین و سرل به میزان زیادی قابل انطباق با متون مذهبی و در زمینه مورد بحث ما یعنی متن زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه‌السلام نیز می‌باشد.
- ۲- در متن مورد بررسی کنش‌های گفتاری عاطفی تعهدی و اظهاری به ترتیب بیش‌ترین بسامد کاربرد را دارند.
- ۳- بسامد و نحوه کاربرد انواع کنش‌های گفتار در ارتباط با اهداف قرائت آن معنی‌دار است.
- ۴- در متن مورد بررسی از عوامل مختلف انسجامی استفاده شده و آن را متنی منسجم ساخته است.

۱-۲- اهداف تحقیق

هدف از این تحقیق بررسی متن‌شناسی و جنبه‌های کاربردشناسی زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه‌السلام از دیدگاه نظریه کنش‌گفتار است تا امکان یا عدم امکان انطباق نظریه فوق در متون مذهبی و اسلامی بطور عام و زیارت‌نامه‌ها به ویژه زیارت‌نامه حضرت امام رضا علیه‌السلام مشخص گردد. همچنین بررسی بسامد هر یک از کنش‌های احتمالی به کار رفته در متن و معنی‌دار بودن یا نبودن بسامد کاربرد هر یک از کنش‌های گفتاری ما را از اهداف تدوین و قرائت زیارت‌نامه مطلع می‌کند. از این رهگذر می‌توان به درک عمیق‌تر مفاهیم و معانی بکار رفته در این متن و نیز درک و بسط نظریه کنش‌گفتار و رابطه آن با فرهنگ و زبان دست یافت.

۱-۳- فلسفه زبان

به لحاظ آن که نظریه کنش‌گفتار به حوزه فلسفه زبان تعلق دارد جهت درک بهتر نظریه لازم است به توضیح درباره فلسفه زبان بپردازیم. علوم متفاوتی به مطالعه زبان پرداخته‌اند که می‌توان آن‌ها را به طور کلی به دو دسته تقسیم‌بندی نمود: علمی که زبان خاصی را مورد مطالعه قرار داده‌اند و نیز علمی که به زبان به عنوان پدیده عام توجه کرده‌اند. به عنوان مثال علوم «صرف» و «نحو» در هر زبانی همان زبان خاص را مورد مطالعه قرار داده‌اند اما زبان‌شناسی علمی است که حیطه اصلی کار آن مطالعه زبان به عنوان پدیده‌ای عام است و در این راه صرف نظر از شاخه‌های خاصی از زبان‌شناسی که به مطالعه تاریخی یا تجربی زبان پرداخته‌اند، زبان‌شناسی علمی است که زبان را موضوعی فلسفی قلمداد کرده و به روش عقلی به مطالعه آن پرداخته است و به همین دلیل است که آن را مطالعه علمی زبان تعریف کرده‌اند. مطالعه زبان‌های طبیعی محدود به مطالعات واج‌شناسی، نحوی، ساخت‌واژی و ... نمی‌شود.

گفتیم نظریه کنش‌گفتار به حوزه فلسفه زبان تعلق دارد. در این جا لازم است بین مفاهیم «فلسفه زبان» و «فلسفه زبانی» تمایز قائل شویم. فلسفه زبان^۱ شاخه‌ای از فلسفه است، در حالی که فلسفه زبانی (زبان‌شناختی)^۲ شاخه‌ای از فلسفه نیست. بلکه روشی است برای حل مسائل فلسفی. بر این اساس، این روش برای حل مسائل فلسفی به بررسی ماهیت ذهنی واژه‌های فلسفی نمی‌پردازد بلکه کاربرد واژه‌ها در زبان معمول و متداول را بررسی می‌کند. سرل فلسفه زبانی را چنین تعریف کرده است: «فلسفه زبانی عبارت است از تلاش برای حل مسائل فلسفی خاص از طریق توجه به کاربرد معمولی واژه‌های خاص و یا دیگر مولفه‌های یک زبان خاص» [سرل ۱۷، ص ۱۹].

بر این اساس در ابتدا در میان فیلسوفان تحلیلی این تصور حاکم شد که با این روش به زودی کلیه مسائل فلسفی حل خواهد شد و هیچ مسئله فلسفی بدون پاسخ باقی نخواهد ماند. اما گذشت زمان نادرستی آن تصور را ثابت کرد و مشخص شد که بررسی ویژگی‌های خاص از یک زبان از قبیل ویژگی‌های معنی‌شناختی و دستور زبانی واژه‌ها به تنهایی نمی‌تواند کمکی به حل مسائل فلسفی بنماید. اما ببینیم فلسفه زبان را چگونه تعریف کرده‌اند.

¹ philosophy of language

² Linguistic philosophy

فلسفه زبان علمی است که تلاش می‌کند به عرضه توصیف‌های فلسفی در باب جنبه‌های عام زبان بشر بپردازد. سرل فلسفه زبان را شاخه‌ای از فلسفه دانسته که جنبه‌های عام و کلی زبان را توصیف و تبیین می‌کنند [سرل ۱۷، ص ۲۰].

مسائلی مانند مسئله صدق، کذب، حکایت و معنی موضوع مطالعه فلسفه زبان‌اند. این مسائل اختصاص به زبانی خاص ندارند. هنگامی که فردی سخن می‌گوید، چیزی را قصد می‌کند، اصواتی را ایجاد می‌کند که معنایی دارند و شنونده آن‌ها را می‌شنود، آن را تحلیل می‌کند و مقصود را می‌فهمد. چگونه می‌شود که این تعامل اتفاق می‌افتد و گوینده می‌تواند به واسطه رشته‌ای از اصوات منظور خود را به شنونده بفهماند؟ چگونه واژه‌ها از مصداق خارجی خود حکایت می‌کنند؟ چرا نمی‌توان از رشته‌ای نامنظم از اصوات معنایی درک کرد؟ چه تفاوتی میان گفتن یک چیز، قصد کردن آن چیز و گفتن بدون قصد آن وجود دارد؟ چگونه است که وقتی گوینده‌ای قصد کند بگوید «آستین نظریه کنش‌گفتار را ارائه کرد.» همین را می‌گوید و مثلاً نمی‌گوید: «چامسکی نظریه نحو گشتاری را ارائه نمود» و شنونده نیز دقیقاً همین را درک می‌کند؟ پرسش‌هایی از این قبیل در حیطه فلسفه زبان جای می‌گیرند.

اما ببینیم رابطه فلسفه زبان و زبان‌شناسی چگونه است. از دیدگاه سرل در کتاب افعال گفتاری، زبان‌شناسی علمی است که برای تحلیل و توصیف زبان‌های طبیعی مانند فارسی و انگلیسی (در مقابل زبان‌های مصنوعی مانند زبان منطق و زبان کامپیوتر) به کار می‌رود و سه حیطه اصلی آن واج-شناسی، نحو و معنی‌شناسی است. طبق این دیدگاه تمایز قاطعی بین زبان‌شناسی و فلسفه زبان حاکم است. اما خود سرل ۱۰ سال بعد در کتاب «بیان کلام، (۱۹۷۹)» این تمایز قطعی را مورد تردید قرار داده می‌گوید: «تقریباً تا این اواخر ترسیم حد و مرز - گرچه مبهم - میان زبان‌شناسی و فلسفه زبان ممکن به نظر نمی‌رسید: زبان‌شناسی واقعیت‌های تجربی مربوط به زبان‌های طبیعی انسانی و فلسفه زبان حقایق مفهومی که زیربنا و اساس هر زبان ممکن یا نظام ارتباطی است را بررسی می‌کند و در این تمایز مطالعه افعال گفتاری به وضوح در قلمرو فلسفه زبان جای می‌گیرد.

در چند سال گذشته اغلب مطالعات مربوط به افعال گفتاری به دست فیلسوفان و نه زبان‌شناسان صورت می‌گرفت. اما اخیراً همه این امور تغییر کرده است. در دوره فعلی زبان‌شناسان به قلمروهایی وارد شدند که پیش از این تنها فیلسوفان در آن قلمروها کار می‌کردند و آثار فیلسوفانی چون آستین، گرایس و دیگران تبدیل به ابزار کار زبان‌شناسی معاصر شده است» [سرل ۱۷، ص ۸۷].

۱-۴- گفتمان^۱ و تحلیل گفتمان^۲

۱-۴-۱- گفتمان

گفتمان چیست؟ واژه discourse که در این جا معادل گفتمان در نظر گرفته‌ایم از کلمه لاتین discurrere گرفته شده که ترکیبی است از دو واژه dis و currere که اولی به معنای «از، جدا، مجزا» و دومی به معنای «دویدن» است. لذا این واژه را به صورت تحت‌اللفظی می‌توان «دویدن در جهات مختلف» معنی کرد. کاربرد این کلمه به قرن ۱۴ نسبت داده شده و به معنای تبادل نظر از راه کلام و بیان منظم و منسجم یک فکر در مورد موضوعی خاص بکار رفته است. این واژه در زبان فارسی به صورت معادل‌های گفتمان، کلام، نطق، سخن و گفتار ترجمه شده است که ممکن است هر یک در حوزه‌های مختلف بهترین باشد و در این جا واژه گفتمان معادل آن آمده است [Webster^۳ ۵۴، ص ۴۷].

تعاریف دیگری که از این کلمه صورت گرفته دامنه آن را محدود به ارتباط نوشتاری و کلامی نکرده و به شکل‌های مختلفی از انتقال عقاید و افکار اطلاق کرده است: «هنگام سخن گفتن با افراد هم‌رایمان یا مجادله با کسانی که با ما اختلاف دارند از زبان برای این کار کمک می‌گیریم. ما حرف می‌زنیم یا می‌نویسیم، بحث می‌کنیم، ارتباط برقرار می‌کنیم.

افراد حتی ایده‌های خود را در تصاویر موسیقی، رقص و حرکت در اشکال مادی شامل مجسمه-سازی، معماری و ابزارآلات مجسم می‌سازند. تمام شکل‌های ارتباطی فرهنگی می‌توانند به عنوان گفتمان تلقی شوند، به معنایی که در برگیرنده انسان‌هایی است که به تبادل معنایی پیرامون جهانی که در آن زندگی می‌کنند می‌پردازند [کدیور ۳۱، ص ۲۷]. یارمحمدی واژه گفتمان را بطور کلی به ساخت یا بافت زبان در مراحل بالاتر از جمله اطلاق می‌کند [یارمحمدی ۴۰، ص ۵۱].

گفتمان در معنای تخصصی خود در رشته‌های مختلف از زبان‌شناسی گرفته تا فلسفه، علوم سیاسی و ادبیات بکار رفته و در ترکیب با رهیافت‌های مختلف صورتی تخصصی به خود گرفته و رفته رفته در هر رهیافت ادبیات خاص خود را پیدا کرده است. از جمله گفتمان سیاسی، گفتمان مذهبی، گفتمان انتقادی و غیره.

¹ Discourse

² Discourse analysis

³ Webster